

**INSON HUQUQLARI UMUMJAHON DEKLARATSIYASINING
AHAMIYATI VA INSON HUQUQLARI TA'LIMINI
TAKOMILLASHTIRISHDAGI DOLZARB MASALALAR.**

SUBANOV Olimjon Suyarkul o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrasini
katta o'qituvchisi, dotsent (+99893) 551-71-30

Annotasiya. Maqolada Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining mazmuni, xalqaro va milliy huquqiy tizimdagi ahamiyati, O'zbekistonda inson huquqlari sohasidagi ta'lim va tarbiya tizimining rivojlanishi, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Inson huquqlari, Umumjahon deklaratsiyasi, ta'lim va tarbiya, xalqaro huquq, milliy strategiya, pedagogik muammolar, huquqiy madaniyat, O'zbekiston.

**ЗНАЧЕНИЕ ВСЕОБЩЕЙ ДЕКЛАРАЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В
ОБЛАСТИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА.**

Аннотация. В статье анализируется содержание Всеобщей декларации прав человека, ее значение в международной и национальной правовой системе, развитие системы образования и воспитания в области прав человека в Узбекистане, существующие проблемы и пути их преодоления.

Ключевые слова: Права человека, Всеобщая декларация, образование и воспитание, международное право, национальная стратегия, педагогические проблемы, правовая культура, Узбекистан.

**THE SIGNIFICANCE OF THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN
RIGHTS AND CURRENT ISSUES OF IMPROVING EDUCATION IN THE
FIELD OF HUMAN RIGHTS.**

Annotation. The article analyzes the content of the Universal Declaration of Human Rights, its significance in the international and national legal system, the development of

the system of education and upbringing in the field of human rights in Uzbekistan, existing problems and ways to overcome them.

Key words: Human rights, Universal Declaration, education and upbringing, international law, national strategy, pedagogical problems, legal culture, Uzbekistan.

Bundan 75 yil muqaddam 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi Ikkinchi jahon urushi davrida inson qadri va huquqlarining qo‘pol ravishda oyoq osti qilinishi, insoniyatga nisbatan vahshiyliklar, genotsid jinoyatlari saboqlariga asoslangan. [1].

Umumjahon deklaratsiyasida insonning qadrlanishi, uning huquqlarini hurmat qilish va davlatlar tomonidan ularga ustuvor ahamiyat berilishi, jamiyatlarda “erkinlik”, “tenglik”, “adolat” tamoyillarining qaror topishi haqida so‘z boradi.

Deklaratsiya “barcha xalqlar va davlatlar intilishi lozim bo‘lgan qoidalar” sifatida e‘lon qilinib, u tavsiya xarakteriga ega edi. Deklaratsiyada davlatlar, tashkilotlar va shaxslarning inson huquqlari sohasidagi faoliyat yo‘nalishlari belgilab berilib, ular inson huquq va erkinliklarni hurmat qilinishi hamda ularga rioya etilishini belgilashda asosiy mezonga aylandi.

Deklaratsiya asosida davlatlar zimmasiga inson huquqlari sohasida xalqaro majburiyatlarni yuklagan insonning asosiy huquq va erkinliklarini qamrab oluvchi keng qamrovli xalqaro shartnomalar tizimi yaratildi, ko‘plab prinsip va normalar shakllandi, ularning aksariyati umumjahon tan olindi. Umumjahon deklaratsiyasini, keyin esa Inson huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro pakt va konvensiyalarni qabul qilish orqali davlatlar ilgari o‘zlarining ichki vakolatlariga tegishli bo‘lgan inson huquqlarini ta‘minlash sohasida xalqaro-huquqiy majburiyatlarni o‘z zimmalariga oldilar. Davlatlar, o‘zlarining inson huquqlari sohasidagi xalqaro majburiyatlariga zid ravishda fuqarolarning huquq va erkinliklarini cheklaydigan qonunlarni qabul qilishga haqli bo‘lmay qoldilar. Hozirgi kunga kelib inson huquqlari sohasidagi asosiy xalqaro shartnomalar soni 18 taga yetdi, ya‘ni ikkita xalqaro pakt, 7 ta xalqaro konvensiya hamda 9 ta fakultativ protokollar bunga misol bo‘ladilar.

1993-yilda Venada bo‘lib o‘tgan Inson huquqlari bo‘yicha Ikkinchi Jahon konferensiyasida qabul qilingan Vena deklaratsiyasi va Harakat dasturida “Barcha inson huquqlari universal, ajralmas va o‘zaro bog‘liqdir. Xalqaro hamjamiyat inson huquqlariga global miqyosda, adolatli va teng ravishda, bir xil yondashuv va e‘tibor bilan munosabatda bo‘lishi kerak. Milliy va mintaqaviy xususiyatlar va turli tarixiy, madaniy

va diniy xususiyatlarning ahamiyatini hisobga olish kerak bo'lsa-da, davlatlar, ularning siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlaridan qat'i nazar, barcha inson huquqlari va asosiy erkinliklarini targ'ib qilish va himoya qilishga majburlar" deb ta'kidlandi.

Shu bilan birga Vena konferensiyasida Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissar lavozimini tashkil etish tavsiya qilinib, uning maqsadlaridan biri "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga rioya qilish zarurati" bilan bog'liq edi. Shunday qilib, 75 yil avval barcha xalqlar va barcha davlatlar intilishi lozim bo'lgan qoidalar sifatida qabul qilingan Umumjahon deklaratsiyasi bugungi kunda inson huquqlari sohasidagi eng muhim manbalardan biriga aylandi, uning qoidalari ko'plab mamlakatlar tomonidan inson huquqlari va erkinliklari bo'yicha konstitutsiya qoidalarini ishlab chiqishda keng qo'llanilgan namuna bo'lib xizmat qilmoqda. Deklaratsiya matni 375 ta til va lahjalarga tarjima qilingan, u barcha odamlar ega bo'lgan universal huquqlarning birinchi majmuaviy ifodasidir.

Deklaratsiya bilan belgilangan huquq va erkinliklar mamlakatimizning 2023-yil 30-aprelda bo'lib o'tgan referendum natijalariga asoslanib qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi 2- bobi normalarida yanada kengroq va batafsilroq bayon etildi. Shuningdek, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan tamoyillari va normalarini va xalqaro shartnomalarni O'zbekiston huquqiy tizimining ajralmas qismi sifatida konstitutsiyaviy darajada tan olindi va uni ta'minlashning aniq mexanizmini mustahkamladi.

O'zbekiston Respublikasi Inson huquqlari sohasidagi asosiy 18 ta xalqaro shartnomalarning 11 tasini, jumladan 2 ta xalqaro pakt, 5 ta xalqaro konvensiya, 4 ta fakultativ protokollarni ratifikatsiya qilgan. Eng oxirgi ratifikatsiya qilingan inson huquqlari sohasidagi xalqaro shartnoma – bu 2021-yilda ratifikatsiya qilingan Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyadir.

Bugunga qadar O'zbekiston inson huquqlari sohasidagi xalqaro majburiyatlarning bajarilishi bo'yicha 42 ta davriy hisobotlarni Inson huquqlari bo'yicha kengash va konvensiyaviy qo'mitalarga taqdim qilgan.

2023-yil 12-mayda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 75 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi farmonni imzoladi. Farmon bilan Deklaratsiya qabul qilinganligining 75 yilligiga bag'ishlangan tadbirlar dasturi tasdiqlandi. Mazkur tadbirlarda davlat tashkilotlari va muassasalari, jamoatchilik birlashmalari, ommaviy axborotvositalarining faol ishtirok etishi eng muhim vazifa etib belgilandi. Ularning eng muhim maqsadlaridan biri jamiyatda inson huquqlari madaniyatini yuksaltirish, inson huquq va erkinliklariga hurmatga qaratilgan yondashuvni aholi orasida targ'ib etishdan iborat.

Masalan, mazkur tadbirlardan biri 2023-yildan boshlab har yili 1-10 dekabr kunlari mamlakatimizda “Inson huquqlari” o‘n kunligini e‘lon qilish hamda umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va oliy ta‘lim muassasalarida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilingan kunga bag‘ishlangan umummilliy darslar o‘tkazishni nazarda tutadi.

Oxirgi yillarda mamlakatimizda inson huquqlari sohasidagi ta‘lim-tarbiyaga e‘tibor kuchaymoqda. Bundan asosiy maqsad jamiyatda inson huquq va manfaatlari ustuvorligini ta‘minlashning asosiy omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladigan aholining inson huquqlari madaniyatini oshirishdir.

Inson huquqlari madaniyatining yuksalishiga faqat ta‘lim muassasalarining o‘quv dasturiga inson huquqlariga oid o‘quv kurslarini joriy qilish orqaligina erishib bo‘lmaydi, balki inson huquqlari sohasidagi tarbiya, ya‘ni o‘zaro munosabatlarda inson huquqlariga rioya qilish tajribasini qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda inson huquqlari to‘g‘risida axborot yetkazish ham muhim bo‘lib hisoblanadi. Inson huquqlari sohasidagi ta‘lim va tarbiyaning muvaffaqiyati uch vazifaga bog‘liq: bular bilim berish, munosabatga kirishishga o‘rgatish va xulqatvorni shakllantirish.

Inson huquqlari sohasidagi ta‘lim va tarbiya boshqalar bilan qonun doirasida muloqotga kirisha olish, o‘zgacha nuqtai nazarlarni tinglash va hurmat qilish, o‘z fikrini bildira olish, nizolarni zo‘ravonliksiz hal qila olish ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Istiqbolda bunday ko‘nikmalar inson huquqlariga hurmat ruhida tarbiyalangan va demokratik hayotda faol ishtirok etishga tayyorlangan avlodni voyaga yektazishga katta hissa qo‘shadi.

Inson huquqlari asosan harakatlar orqali ifodalanadigan nomoddiy qadriyatlar bilan bog‘langanligi sababli inson huquqlari sohasidagi ta‘lim va tarbiya nazariy hamda amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga oladigan tizimli yondashuvni talab qiladi. Ayniqsa, inson huquqlariga rioya qilish nuqtai nazaridan huquqiy xulq-atvor va munosabat modelini o‘rgatishga to‘g‘ri keladi. Bunga ta‘lim muassasalari hamda korxon va tashkilotlardagi muhitning inson huquqlariga rioya qilishga muvofiq bo‘lishini ta‘minlash orqali erishish mumkin. Masalan, ta‘lim muassasalarida o‘zaro hurmat va inson huquqlari ustuvorligi muhitini yaratish uchun ta‘lim-tarbiyaning barcha ishtirokchilari xulq-atorini tartibga soladigan, barcha taraflarning mas‘uliyatini belgilaydigan, inson huquq va erkinliklarini hurmat qilishni talab qiladigan xulq-atvor kodekslarini yaratish maqsadga muvofiq.

Inson huquqlari sohasidagi ta‘limni takomillashtirish, avvalambor, ilg‘or pedagogika uslublarining qo‘llanilishini, buning uchun esa inson huquqlari sohasida sifatli bilim berish va ko‘nikmalarni tarbiyalash bo‘yicha yuqori malakaga ega ilmiy va pedagogik kadrlarni tayyorlash taqozo etiladi. Bunda ilmiy va pedagogik kadrlarning

tayyorgarligi inson huquqlari to'g'risida nafaqat ma'lumot berish, balki talabalarga o'zlarini inson sifatida hurmat qilinishlarini his qilishlari hamda o'z huquqlarini qanday amalga oshirish, majburiyatlarni qanday bajarish, boshqalarning huquqlarini qanday himoya qilish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni tarbiyalash ehtiyojlariga mos bo'lishi kerak.

Bugungi kunda mamlakatimizda inson huquqlari bo'yicha ta'limtarbiyani samarali amalga oshirishda qator muammolar mavjud?

Oxirgi yillarda O'zbekistonda BMTning Inson huquqlari sohasida ta'lim va tarbiya to'g'risidagi deklaratsiyasi hamda Inson huquqlari sohasidagi jahon ta'lim dasturining to'rtinchi bosqichini amalga oshirish bo'yicha qator hujjatlar qabul qilindi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 22-iyundagi Farmoni bilan tasdiqlangan Insonhuquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi milliy strategiyasi asosida inson huquqlari mutaxassisligi bo'yicha magistrlik dasturi joriy qilindi, inson huquqlari ixtisosligi bo'yicha ilmiy kadrlarni tayyorlash yo'lga qo'yildi, ta'lim muassasalari o'quv rejalariga Inson huquqlari fani kiritila boshlandi[2].

Lekin ko'rilgan chora-tadbirlar samaradorligini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan monitoringlar natijasida inson huquqlari sohasida pedagogik kadrlarni tayyorlash ishlarida muammo va kamchiliklar mavjudligi ma'lum bo'ldi. Jumladan, 2021-yil mamlakatning qator hududlaridagi oliy o'quv yurtlarida, litsey va texnikumlarda o'tkazilgan monitoring va so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki (monitoring davomida 248 nafar professoro'qituvchi va 456 nafar talabalar o'rtasida so'rov o'tkazilgan), ayrim oliy o'quv yurtlarida moliyaviy manbalar belgilanmaganligi sababli inson huquqlari bo'yicha o'quv kursi o'qitilmagan, pedagogik kadrlar malakasini oshirish institutlarining o'quv rejasiga inson huquqlari bo'yicha kurslar kiritilmagan. Bundan tashqari, inson huquqlari sohasidagi ta'lim bo'yicha zamonaviy darsliklar, o'quv-didaktik, multimedia materiallarini tayyorlash ishlari amalga oshirilmaganligi aniqlandi.

Mutaxassislarning fikricha, agar ta'lim muassasalarida inson huquqlari bo'yicha ixtisoslashtirilgan kurslar joriy qilinmasa va ular asosiy fanlar sifatida o'qitilmasa, yosh avlodni ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishga, bunyodkorlikka yo'naltirib tarbiyalash samarasi past bo'ladi. Chunki inson huquqlari nimani anglatishini va u qanday ta'sir qilishini kengroq tushunmasdan turib, tom ma'nodagi bunyodkor insonni tarbiyalab bo'lmaydi.

Inson huquqlari bo'yicha tayyorlangan o'qituvchi-pedagoglarning yetishmasligi, moliyalashtirishning yo'lga qo'yilmaganligi, o'quv dasturlari va qo'llanmalarning takomillashmaganligi va yetishmasligi inson huquqlari bo'yicha kurslarning barqarorligiga to'sqinlik qiladi. Bunday holat insonhuquqlari bo'yicha ta'limni amalga

oshirish masalasiga tizimli yondashish, sifat va baholash standartlariga muvofiqlashtirish zarurligini ko'rsatdi.

Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 7 fevraldagi qarori bilan Inson huquqlari sohasidagi milliy ta'lim dasturi tasdiqlandi, unda inson huquqlari madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan kompleks tadbirlar nazarda tutildi. Bunda inson huquqlari o'quv kurslarini joriy qilish, inson huquqlari sohasiga ixtisoslashgan o'qituvchi-pedagoglarni tayyorlashni yo'lga qo'yish, inson huquqlari bo'yicha magistratura mutaxassisligini takomillashtirish, inson huquqlari ixtisosligi bo'yicha ilmiy kadrlarni tayyorlashni takomillashtirish, kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda xorijiy oliy ta'lim va ilmiy tashkilotlar bilan hamkorlik qilish masalalari qamrab olindi.

Mazkur tadbirlarni amalga oshirish davomida mamlakatimizda inson huquqlari sohasidagi ta'lim va tarbiyani amalga oshirishning bir necha muammolariga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, inson huquqlari sohasidagi ta'limning g'arbona axloq targ'ibotiga aylanishib ketishining oldini olish kerak. Inson huquqlari universal qoidalardir, ular jahonning barcha xalqlari madaniyatidan kelib chiqqan. Uning g'arbona talqinini targ'ib qilish milliy qadriyat va madaniyatlar tanazzuliga sabab bo'lmasligi kerak. Shundan kelib chiqib, inson huquqlari sohasidagi ta'lim va tarbiya ham turli milliy qadriyatlarga mansub madaniyatga ega mamlakatlar uchun turlicha axloqiyhuquqiy mazmunga ega. Bunda beriladigan bilim va ko'nikmalar umuminsoniy qadriyatlar bilan bir qatorda milliy-axloqiy qadriyatlarga ham asoslanishi kerak. Inson huquqlari sohasidagi ta'lim bo'yicha rivojlangan mamlakatlar tajribasidan, texnologiyalaridan keng foydalanish lozim, lekin ta'lim va tarbiya mazmuniga milliy-axloqiy qadriyatlar singdirilgan bo'lishi kerak. Shuningdek, ta'lim va tarbiyada O'zbekiston xalqiga xos bo'lgan mehr-oqibat, hurmat-izzat, ota-ona vafarzandlarga g'amxo'rlik, halollik kabi qadriyatlar o'z ifodasini topsa, uning amaliyligi, xulq-atvorga ta'sir etish samarasi yuqori bo'ladi.

Ikkinchidan, o'quvchi-talabalarning inson huquqlari bo'yicha ko'nikmalari shakllanishiga ular tahsil olayotgan ta'lim muassasasidagi ruhiy muhit, uni boshqarishga inson huquqlarini himoya qilish tamoyil va mexanizmlarining joriy qilinganligi, o'qituvchi-pedagoglarga yaratilgan shart-sharoitlar va ularning ruhiy barqarorligi salmoqli ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasalari boshqaruvida inson huquqlariga muvofiq bo'lgan tamoyillar ustuvorligi, o'qituvchi-pedagoglar huquq va manfaatlarining to'laqonli ta'minlanganligi, o'zaro ishonch va yordamga asoslangan yuqori ijodiy faoliyatning rag'batlantirilganligi muhiti talaba-o'quvchilarda inson huquqlari sohasida bilim berish va ko'nikmalarni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, inson huquqlarini o'rgatishda ko'pincha xorijdagi, uzoqdagi, mavhum, noma'lum yoki begona odamlarning huquqlari buzilishi va ularni himoya qilish bilan bog'liq misollar inson huquqlari ustuvorligiga ishonchning shakllanishida rol o'ynamaydi. Balki inson huquqlarini o'quvchi-talabalarga yaqin bo'lgan misollar bilan, ularning yashash va ta'lim sharoitlari bilan bog'lash inson huquqlarini o'qitishda yuqori samara beradi. O'quvchi-talabalar ta'lim muasasasi hayotida inson huquqlari tamoyillari ustuvorligini ko'rsa, inson huquqlari bo'yicha bilimlar o'quvchi-talabalarining kundalik hayoti bilan bog'lanadi va tajribadan o'tkaziladi, ularda inson huquqlari ustuvorligiga ishonch mustahkamlanadi, natijada ular inson huquqlari sohasidagi bilim va ko'nikmalarni samarali o'zlashtiradi.

*Uchinchi*dan, inson huquqlari sohasidagi ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida o'qituvchi-pedagoglarning tayyorgarligi ham katta ta'sir ko'rsatadi. Mutaxassislarining fikricha, inson huquqlari sohasidagi ta'limni joriy qilishda o'qituvchi-pedagoglar tayyorgarligi bilan bog'liq qator muammolar mavjud: *birinchi*dan, ko'p hollarda o'qituvchi-pedagoglar inson huquqlari bo'yicha ta'limning ahamiyatini, uning o'qituvchilar zimmasiga qanday mas'uliyat yuklashini anglamaydi; *ikkinchi*dan, inson huquqlari o'quv kurslarining soha bo'yicha yetarli bilimlarga ega bo'lmagan o'qituvchi-pedagoglar tomonidan o'tkazilishi, sifatli darsliklar bilan ta'minlanmaganlik, darslarning zerikarli, real hayotdan uzoq va mavhum bo'lishiga olib keladi; *uchinchi*dan, inson huquqlari qiyin va murakkab ta'lim sohasi bo'lib, bunda o'qituvchilar bir vaqtning o'zida hayotiy holatlarni misol keltirishi, his-tuyg'ularni ifodalashi, axloqiy me'yorlarni tushuntirishi va fikr-mulohazalarni tahlil qilishi kerak; *to'rtinchi*dan, odatda, inson huquqlari sohasidagi ta'lim va tarbiya mazmunida inson huquqlari sohasidagi xalqaro standartlar va davlat majburiyatlari to'g'risida xabardor qilish ustuvorlik qiladi, lekin inson huquqlariga rioya qilish bo'yicha amaliy xulq-atvorni, madaniyatni shakllantirish masalasiga kamroq e'tibor beriladi.

O'qituvchi-pedagoglar inson huquqlari sohasidagi xalqaro standartlar, inson huquqlarining umuminsoniy va milliy-axloqiy asoslari hamda inson huquqlari bo'yicha milliy-huquqiy normalarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi hamda ularni amaliy xulq-atvor bilan bog'lay olish bo'yicha bilim va malakalarga ega bo'lishi muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 1948-yil, 10-dekabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 217 A (III) ko'rsatmasi orqali qabul qilingan va e'lon qilingan. <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>

2. “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2020-yil 22-iyundagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-4872355>